

LÄSA NORMALT

En kritik av Rosenblatts reader-response teori

av Peter Degerman & Anders Johansson

Att redaktionen för *TFL* efterlyser artiklar om litteraturdidaktik visar hur viktigt området har blivit för litteraturvetenskapen. Det är därför också intressant att ställa frågor om relationerna mellan ämnet, ämnesdidaktiken och pedagogiken. Akademin präglas idag, åtminstone på ytan, av kulturrelativistisk tolerans och mångfald vad gäller såväl forskningsområden som teoretiska och metodiska inriktningar. Det har fördelar, men också risker. Den största risken är dock inte, som man kanske kan tro, att relativism skulle hota den vetenskapliga sanningen, utan att möjligheten till produktiva möten omtintetgörs när pluralismen stärker gränserna mellan olika forskningsområden. I den här artikeln söker vi därför öppna för ett samtal om litteraturteori och litteraturdidaktik över gränserna mellan skilda teoretiska traditioner.

Hur ser den litteraturdidaktiska forskningen ut?

Synen på den litterära texten i den enskilda pedagogiska situationen – i lärarutbildningen såväl som i grundskolan – kompliceras ofta av frågor om vad text och läsning egentligen är. Det kan handla om var man placerar textens mening, i texten eller hos läsaren, eller om vilken vikt man tillmäter lärarens respek-

tive elevens sätt att läsa. Situationen kompliceras ytterligare av att litteraturdidaktiken inom lärarutbildningen befinner sig i gränslandet mellan tre akademiska discipliner – litteraturvetenskapen, den allmänna pedagogiken och ämnesdidaktiken – såväl som i demarkationslinjen mellan traditionell professionsutbildning och dagens politiska krav på akademisering av lärarutbildningen. Ämnesdidaktiken ingår således i ett komplicerat sammanhang, teoretiskt och institutionellt. Till det kan läggas att synen på ämnesdidaktik skiljer sig mellan olika ämnen. Inom historiedisciplinen har den exempelvis kommit att få en mycket bred inriktning.

De didaktiska frågorna sätter ofrånkomligen den enskilda lärandesituationen i relation till dess kontextuella förutsättningar. Ämnesdidaktik kan således omfatta mycket. En avgränsning måste dock alltid göras, och för litteraturdidaktikens del har den till stor del bestått i »vad som inom skolans ram sker i mötet mellan läraren, litteraturen och eleven«, för att använda Gunilla Molloy's ord.¹ Varken Molloy eller någon annan litteraturdidaktiker bortser visserligen från den vidare kontextens betydelse, men det är obestriddligen så att forskningen till stor del präglats av ett skol- och elevcentrerat perspektiv. Flertalet studier har ägnats frågor om hur elever läser och hur de samtalar om sin läsning, samt om skillnader mellan lärarens och elevens sätt att läsa.²

Att det blivit så beror till stor del på den så kallade erfarenhetspedagogikens genom-

slag i Sverige, inte minst i form av Louise M. Rosenblatts reader-response teori, med dess utgångspunkter hos John Dewey och amerikansk pragmatisk filosofi.³ När Lars-Göran Malmgren, i sin inflytelserika bok *Svenskundervisning i grundskolan*, formulerar svenskämnets identitet som en spänningsfylld enhet av tre skilda ämneskonstruktioner utgör fokus på eleven kärnan i den tredje formen, den erfarenhetspedagogiska.⁴ Deweys tankar lyser tydligt igenom i Malmgrens beskrivning av den som ett sätt att »utveckla elevernas sociala och historiska förståelse av centrala mänskliga frågor».⁵

Att detta inflytande inneburit en viktig förvandling av svenskämnet, bort från ensidig färdighetsträning, traditionalism och faktatro mot en mer dynamisk och reflekterande inriktning, är sant. Ändå kan det vara värt att peka på att Deweys och Rosenblatts teorier, i likhet med alla andra teorier, utöver sina insikter också bär med sig blindheter och konsekvenser som bör diskuteras kritiskt, om inte litteraturredidaktiken skall hemfalla åt förgivettagna antaganden om vad fenomen som litteratur, läsare, lärare och kunskap egentligen är.

Inom litteraturredidaktiken har alltså erfarenhetspedagogiken framförallt uppträtt i form av den reader-response teori som utvecklats av Rosenblatt. Andra teoretiker som ägnat sig åt receptionsforskning har oftast tolkats genom ett Rosenblattskt filter, vilket gjort att hennes individcentrering slagit igenom i sättet att förstå dem, även när utgångspunkterna, som hos Iser eller Jauss, snarare varit fenomenologiska. I den här artikeln kommer vi därför att ägna vår uppmärksamhet åt Rosenblatt, och föra en diskussion kring ett antal problem i hennes tänkande.

Läsaren och sammanhangen

Helen Schmidl har i sin avhandling *Från vildmark till grön ängel* påpekat skillnaderna

mellan olika teoretiker inom receptionsforskningen. Bland annat menar hon att Jonathan Cullers teori om litterär kompetens, med dess sätt att understryka betydelsen av normer och konventioner, bör komplettera Rosenblatts mer emotionella och subjektivt inriktade ståndpunkter. Likaså framhåller hon hur Iser ger *texten* »den viktigaste rollen».⁶ Schmidl pekar därmed ut viktiga skiljelinjer inom receptionsforskningen gällande frågan om individens beroende av strukturella sammanhang.

Rosenblatt bortser inte från individens förutsättningar i det sociala sammanhanget. I själva verket är hon, med sin bakgrund i den amerikanska pragmatismen, emot varje typ av enkel kunskapsteoretisk dualism som bortser från sammanhagens betydelse:

In *Knowing and the Known* (1949) John Dewey and Arthur F. Bentley suggested that the term »interaction« had become tied to the Cartesian dualistic paradigm that treats human beings and nature, subject and object, knower and known, as separate entities. In the light of post-Einsteinian developments, they proposed the term »transaction« to designate a relationship in which each element, instead of being fixed and predefined, conditions and is conditioned by the other. In a transaction, although we can distinguish between them, no sharp separation between perceiver and perception can be made, since the observer is part of the observation. The poem – the term I used to stand for »literary work« – »exists,« »happens,« I maintained, in the transaction between particular readers and the text (the signs on the page). We might refer to reader, text, and poem, but each was an aspect of a relationship occurring at a particular time under particular circumstances.⁷

Dessa relationella utgångspunkter, som hon beskriver som »anti-foundationalist or relativist«, uppvisar, som hon själv påpekar, stora likheter med strukturalism och post-strukturalism – men hon tar ändå avstånd från dessa riktningar eftersom hon anser att de reducerar både text och läsare till »simply conduits for arbitrary codes, conventions, and genres«.⁸ I stället refererar hon till C.S. Pierces tankar om att språket alltid är förankrat i individens användning:

In contrast to de Saussure's, Pierce's formulation is triadic – »The sign is related to its object only in consequence of a mental association, and depends on habit.« This explicitly human linkage of word, object, and »interpretant« had from the beginning strengthened my transactional view on language. While I understood that language is socially generated, I saw that it is always individually internalized in transactions with the environment at particular times under particular circumstances.⁹

Det viktiga här är att språket, enligt Rosenblatt, alltid framträder som *individuellt internaliserat* i *partikulära* situationer. Insikten om att språket är socialt genererat, och att individens användning därför beror av språket som redan givet, delar hon med de Saussure, men hon lägger betoningen annorlunda. I hennes förståelse av transaktionen, det reciproka mötet mellan text och läsare, understryks att läsarens upplevelser, erfarenheter och känslor är det som förankrar språket i den enskilda estetiska läsningen av en litterär text. Den subjektiva läsoplevelsen blir alltså det centrala för Rosenblatt, och vi förstår varför hon nästan aldrig använder ett begrepp som struktur.

Likheterna är stora med den idag allmänna uppfattningen att estetiska upplevelser handlar om personliga känslor och igenkännande. Emellertid går det knappast att reducera Rosenblatts tänkande på ett sådant sätt. Hon är medveten om att individen är beroende av det sociala sammanhanget. Frågan är dock hur föreningen av elev, text och socialt sammanhang uppnås. Läser man Rosenblatt noggrant uppstår en del problem. Problem som har att göra med konsekvenserna av att betona individens betydelse.

Hennes egen beskrivning av hur elever för med sig sina personliga erfarenheter till det lärande samtalet kring en litterär text, visar att det som eleven för med sig aldrig kan vara något ursprungligt eget. Vad eleven kommer att upptäcka genom samtalet är nämligen, enligt Rosenblatt, dels att vissa tolkningar är »more defensible than others in terms of the text as a whole«, dels att det går att analysera varför

en enskild elevs tolkning skiljer sig från andras genom att granska deras skilda utgångspunkter.¹⁰ I bägge fallen visar sig den enskilde elevens erfarenheter och upplevelser vara sekundära i förhållande till vad vi skulle beskriva som socialt medierade strukturer, dels i form av texten själv och dels i form av den sociala kontext som kan förklara individens särskilda utgångspunkter. Slutsatsen av alla de varför-frågor som Rosenblatt tar upp, och som hon menar att eleven ska ställa sig själv, kan inte heller bli någon annan än att elevens upplevelse beror av sammanhang utanför eleven själv. För var kan egentligen svaret på en fråga som »Why was his reaction different from those of the other students?« finnas annat än i det som föregår och betingar jaget?¹¹

Ändå menar Rosenblatt att den individuella läsaren är viktigast. Hon ser nämligen de sociala förutsättningarna som enbart *ytte förutsättningar*, »influenser« som »format« individen, vilka pragmatiskt kan lämnas åt sidan vid studiet av själva mötet mellan den individuella läsaren och texten. De framträder enbart i sin av läsaren internaliserade form, det vill säga i form av erfarenheter: »personal sources«, »the influence of the reader's preoccupations and past experiences«, »[t]he reader's fund of relevant memories«, »the original background of personality«, »influences«.¹² Eftersom kontexten på detta sätt begränsas till det som *tidigare* skapat individen berör den inte själva mötet med texten. I det kan läsaren ses som en enhetlig, hel och fri individ som kan reagera »fritt« och »spontant på litteraturen«, för att därefter »lära sig« att »hantera« och »kritiskt granska sin reaktion« för att nå »en rikare och mer välgrundad reaktion på litteraturen«.¹³ Den reflekterande individen blir det centrum som kontrollerar förståelsen genom sin internaliserande upplevelse av text och kontext.

Det finns ingen anledning att frånta Rosenblatts modell dess pedagogiska förtjänster vad gäller att förstå mötet mellan text, läsare och lärare i ett klassrum, men det går inte att bortse

från att det är ett särskilt sätt att se på läsning hon företräder, med särskilda konsekvenser. I den senare boken *The Reader, the Text, the Poem*, med dess mer metodologiska och mindre teoretiska inriktning, är sättet att föra åt sidan strukturer och kontexter som enbart yttre ramar för mötet mellan text och läsare än mer genomfört. De nämns knappt, förutom i ett sammanhang där Rosenblatt tar upp att de koder och system som en text bär med sig kan skilja sig från läsarens, beroende av att texten hör till en annan kultur eller speglar författarens unika individualitet:

We may borrow from the anthropologists or the sociologists their classifications of the many different codes or mores or systems of ideas and values that apply to the world evoked by the reader. Some of the most usual are assumptions about the universe, about »human nature,« about the structure of society, about the roles of men and women, children and adults, about moral and social and religious imperatives. The text presents us with a whole network of such codes, embodied explicitly or implicitly in its personae and its situations. The reader draws on his own internalized culture in order to elicit from the text this world which may differ from his own in many respects.¹⁴

Transaktionen mellan läsare och text beror således av överindividuella strukturer, men Rosenblatt reducerar deras betydelse till att enbart handla om hur läsaren internaliserar dem. Det innebär, som sagt, att kulturer, system och koder visserligen erkänns som ramar kring mötet mellan text och läsare, men att de sedan kan föras åt sidan vid studiet av läsarens möte med texten, eftersom det enbart är dennes sätt att förhålla sig till dem, internalisera dem eller se dem som annorlunda – vilket också är ett sätt att internalisera – som intresserar henne. Avgränsningarna mellan kontext, text och läsare motiveras inte utan tas för oproblematiska, och när läsaren ges rollen av den som kontrollerar helheten genom sina val av vad som ska ges betydelse, då är det en särskild syn på läsning som slår igenom.

Rosenblatt erkänner individens beroende av sin kultur, men enbart som det yttre som

redan har format jaget: »In terms of the individual, this implies, of course, that his personality, his needs and aims, will be molded by the particular cultural group in which he has been reared.«¹⁵ En sådan kulturrelativism understödjer det individuella jagets centrala position, och legitimerar tron på dess enhet. Individen får sitt sammanhang, genom vilket den blir det jag individen sedan *är*. Essentialismen ges en historiserad form, men förblir essentialism. Jaget är inte ursprungligt utan produceras historiskt, vilket dock inte spelar någon roll för förståelsen av jaget i dess producerade form. Historisering utgör i denna version inget annat än ett teleologiskt sätt att tidsmässigt vända på identitetens orsakssamband, från ursprung till mål, utan att bilden av jaget egentligen förändras. Relationen mellan struktur och individ blir därmed oproblematisk, ramen spelar inte längre någon roll för det färdiga innehållet, vilket gör det möjligt att bortse från den vid studiet av den enskilda individen och dennes sätt att läsa.

Mest uppenbart blir det hur den relativistiska förståelsen av kulturer legitimerar synen på individen som enhetlig och präglad av en harmonisk relation till sin kultur när Rosenblatt går in på vad litteraturläsningen ska leda till. Litteraturen kan vara viktig för hur individen »becomes assimilated into the cultural pattern«, skriver hon.¹⁶ Den kan påverka »the whole personality« genom »imaginative sympathy« och »social sensitivity«, samt på så sätt göra det möjligt för de demokratiskt fostrade individerna att göra »their own personal and social choices«.¹⁷ Kulturen formar den självständiga och enhetliga individen, så att denne kan göra sina egna personliga val inom det kulturella mönstret som den har internaliserat och assimilerats in i. Kultur och individ formar en helhet.

Rosenblatts teori om läsaren bottnar således i en särskild syn på jaget och dess relation till sitt sammanhang, vilken legitimerar hennes accentuering av den individuella läsaren. Som vi visat motiveras denna syn på individen inte helt genom Rosenblatts noggranna beskrivningar av

vad läsning är. Frågor om varför läsaren läser på ett visst sätt leder ofrånkomligen till att läsaren måste gå utanför sig själv, inte in i sig själv – om inte för att upptäcka att det inre redan är det yttre, att jaget alltid redan är ett annat. Det väsentliga är att Rosenblatt förutsätter att denna relation mellan det kulturella sammanhanget och läsaren är harmoniskt och helhetsskapande. Det går dock att förstå läsakten, även sådan hon beskriver den, som någonting som kan ifrågasätta och problematisera varje sådan form av helhet, både individens och kulturens.

Förståelsen av en kultur som en enhetlig helhet, som något individerna passar in i, och ska passas in i, utgör den omotiverade grund som tillåter Rosenblatt att förena individens unicitet med dess beroende av det sociala sammanhanget. Den unika individen är den av kulturen formade normala individen, som gör fria val inom det av kulturen givna. Litteraturen riskerar därmed att bli en del av kulturens sätt att reproducera detsamma, och den unika individens val det relä genom vilket normalisering sker. På ett sätt som är utmärkande för en sådan kulturrelativism göms allt det som komplicerar relationen mellan individ och helhet undan, sådant som värderingars och maktrelationers roll, eller möjligheten att strukturer skulle vara okontrollerbara och öppna.

Detta är inget Rosenblatt sticker under stol med. Det handlar explicit om att hävda individens frihet att välja *inom* det av kulturen givna: »We can recognize the shaping power of the environment, the society, and the culture. Yet we should understand the possibilities of choice or aspiration within the parameters of our complex culture ...« Och det handlar om att hävda särskilda värden: »Instead, I argue, let us avowedly inculcate democratic values as the positive criteria for selecting among choices, whether literary or social, whether stemming from the dominant or a minority culture.«¹⁸

Det är svårt att inte hålla med om vikten av demokratiska värden, men det kan vara värt att fråga sig vilka de egentligen är. De kan

vara problematiska om de utgör en förgivettagen normaliserad norm för hur man ska läsa. Rosenblatt beskriver visserligen hur läsarens möte med en text kan vara öppnande. Hon kan exempelvis skriva att »the very essence of literary experience is a rejection of such stereotyped, superficial, and unshaded reactions [...] A poem or a novel should provide fresh insight.«¹⁹ Men hennes sätt att se relationen mellan kultur och individ leder till att kontexter reduceras till intet mer än de normala, självklara sammanhang som stabiliserar mötet mellan text och läsare, och *ska* stabilisera detta möte genom att utgöra den normala kontext som avgör när en läsning är utvecklande, fördjupande eller korrekt. Litteraturen riskerar därmed att reduceras till att bekräfta givna normer.

Den estetiska läsningen och den normala läsningen

Om strukturer är det som formar individen, och det är i individens form som strukturerna visar sig, behöver vi knappast ett begrepp som struktur. Det finns inget utrymme att föreställa sig konflikter eller motsägelser mellan struktur och individ, eller okontrollerbara öppningar av den helhet de formar, annat än i form av enskilda fel, varför Rosenblatt helt enkelt kan förutsätta att individens sätt att läsa harmonierar med hennes kulturella fostran. Såvida inte fostran misslyckats, eller något annat gått fel, då kan kulturella förklaringar behövas – men eftersom Rosenblatts undersökningar enbart syftar till att förstå den normala läsakten räcker det för henne att sätta det onormala inom parentes. På ett liknande sätt skjuts förutsättningar och avvikelser åt sidan när Rosenblatt går närmare in på vad en estetisk läsning är.

Hos Rosenblatt finns ingen diskussion av de värderingar och kategoriseringar som ligger

bakom hennes syn på vad en estetisk läsning är. De tas för givna. Uppdelningen mellan efferent, faktainriktad, och estetisk läsning utgör ett exempel:

The *efferent* stance (from the latin *efferre*, to carry away) is involved primarily with analyzing, abstracting, and accumulating what will be retained after the reading. Examples would be reading to acquire information, directions for action, or solutions to a problem. In the *aesthetic* stance attention is focused primarily on experiencing what is being evoked, lived through, during the reading.²⁰

Vad innebär den uppdelning mellan efferent, det vill säga faktainriktad, respektive estetisk, personlig, läsning, som Rosenblatt gör? Hon menar visserligen att det inte finns någon egentlig gräns mellan de två, att helheten utgör ett kontinuum.²¹ Men uppdelningen fyller ändå en viktig funktion i hennes system. För det första lever den av en förutsatt motsättning mellan, å ena sidan, det bokstavligen, vetenskapliga och allmänna och, å den andra, det personliga, intuitiva, känslomässiga, kreativa och tolkande. Oavsett om de två polerna ska ses på en glidande skala eller ej, fyller dikotomin en viktig funktion, inte minst genom det som inte finns med på skalan. Uppdelningen bygger på tanken att det bara finns fakta och upplevelser, ting och individer. Bakom Rosenblatts teori döljer sig således en till stora delar empiristisk kunskapssyn. Strukturerna försvinner i bilden av subjektets enskilda möte med en text:

At the heart of it [Rosenblatts teori] is the idea of the poem as an event in the life of the reader, as a doing, a making, a combustion fed by the coming together of a particular personality and a particular text at a particular time.²²

På ett pragmatiskt sätt framställs marginaliseringen av allt annat än fakta och individuell upplevelse som en »enkel« beskrivning av de två »huvudsakliga sätten« att få kunskap: »...the efferent-aesthetic continuum simply describes the two main ways we look at the world.«²³ Konsekvensen blir att det som

Rosenblatt försöker fånga med begreppet transaktion – trots hennes antidualism – ändå bygger på föreställningen att kunskap och förståelse beror av möten mellan enskilda entiteter. Detta trots att begreppet transaktion, som hon hämtat från Dewey, syftar till att undvika den isolerade individualism som ligger i begreppet »interaktion«. Transaktion sägs stå för en icke-mekanisk organisk helhetssyn på hur utbytet mellan läsare och text alltid utgör »a process in which the elements are aspects or phases of a total situation«. ²⁴ Emellertid finns det i en sådan helhetsmodell, som vi redan sett, fortfarande utrymme att se individen som den helt avgörande faktorn. När Rosenblatt konstaterar att språket alltid är socialt förmedlat förlägger hon därför följdriktigt ändå skapandet av mening till individen:

Those who think of language as simply a self-contained set of signs linked to sounds ignore the essential third element, the human being who must make the linkage between them if there is indeed to be a meaningful word. Language is socially evolved, but it is always constituted by individuals, with their particular histories.²⁵

Det innebär en särskild syn på vad mening är. Strukturalismens ståndpunkter från Saussure och framåt avfärdas av Rosenblatt. Enligt strukturalismen är den väsentliga egenskapen hos språket som kod att den alltid är *möjlig* att läsa, bortsett från varje konkret läsare, att språket som struktur är vad som möjliggör en enskild läsning, inte tvärtom. Att individuella läsare *faktiskt* skapar den enskilda meningen innebär inte att denna skulle vara det primära, det som bygger upp språket som struktur, utan tvärtom är strukturen alltid redan där som det som möjliggör den individuella läsningen. Rosenblatts empirism innebär att hon står för en syn på mening som individuellt förankrad, att hon avvisar tanken på språket som struktur, som *langue*, och därmed enbart ser bruket av det i form av *parole*. Detta sätt att sätta strukturer inom parentes bottnar hos Rosenblatt i en empiristisk kunskapssyn som bevarar indivi-

dens privilegerade ställning som kunskapens utgångspunkt.

Rosenblatts förståelse av *aisthesis* hänger samman med hur hon ser den individuella *upplevelsen* som viktigast i den estetiska läsningen. Efter att i *Literature as Exploration* än en gång ha understrukt hur den sociala helheten formar och möjliggör den unika individen, accentuerar Rosenblatt, på ett sätt («Yet ultimately») som tydligt demonstrerar hur argumentationen bygger på det självklara, hur det viktiga och centrala utgörs av läsarens upplevelse: »Yet ultimately any literary work gains its significance from the way in which the minds and emotions of particular readers respond to the linguistic stimuli offered by the text.«²⁶

Att Rosenblatt hör hemma i en tradition som reducerar konsten till känsloupplevelser blir tydligt när hon skriver om Gertrude Stein, den som kanske mest medvetet rationellt arbetat med språkets materialitet för att göra dikten främmande och omöjlig att individuellt appropriera i form av en känsloupplevelse: »Thus, a writer such as Gertrude Stein, who was preoccupied with technical innovation, will have lasting value only as her work suggests to other writers new means of conveying emotions and a sense of the flow of life.«²⁷ Att tänka sig läsning i form av ett annat slags estetiskt förhållnings-sätt finns det inte utrymme för hos Rosenblatt. Språkets materialitet reduceras av Rosenblatt till teknik och form, och därmed till något som kan fångas och harmonieras i form av en sinnlig upplevelse. Genom detta sätt att reducera läsningen kommer läsaren alltid att kunna känna igen sig i språkartefakten, alltid kunna fånga den i en personlig upplevelse, hur obegriplig, ambivalent eller motsägelsefull texten än kan tänkas vara.

Det estetiska blir därmed ett sätt att upplösa motsägelser och harmoniera konflikter. Genuina mångtydigheter eller aporier, som om de skulle tas »på allvar« kunde hota individens enhet eller sätt att förstå, reduceras till upplevelser hos den enskilde läsaren. Ett tyd-

ligt exempel på vad detta innebär finner vi i Rosenblatts behandling av William Empsons *Seven Types of Ambiguity*:

Empson's discussion mainly demonstrates that the extent to which texts may provide room for alternative responses, sometimes simultaneously by the same reader, sometimes by different readers, shaping qualitatively different experiences from the same words. Hence my belief that the method of his book offers not so much models of the aesthetic reading process as evidence concerning the openness of the text.²⁸

Eftersom textens öppenhet kontrolleras, bestäms och begränsas av läsarens upplevelse, av hur denne lyckas internalisera den, kontrollerar individen den mångtydiga meningsproduktionen genom sina val. Eventuella motsättningar och problem i den öppna texten reduceras till »alternativa responser« i form av »olika upplevelser«. När litteraturen enbart ska producera individuella upplevelser förlorar den möjligheten att vara genuint kritisk och/eller sann.

Konsekvenserna av inriktningen mot det empiriskt iakttagbara, det vill säga enskilda läsa- res konkreta läsningar, blir tydliga även när Rosenblatt tar upp frågan om »the poem itself«. Existensen av de strukturer och normer som enligt Wellek och Warren utgör en dikt ifrågasätts empiriskt: »The nature of these norms, and 'where and how these norms exist' is not made clear.«²⁹ Rosenblatt går till och med så långt att hon förnekar att verket existerar utanför sina konkretisationer i form av enskilda läsningar. Angående Ingarden, som hon till stora delar menar sig hålla med, menar hon ändå att han felaktigt förutsätter att strukturer existerar: »... the argument is constantly vitiated by an insistence on the postulated work as separate from its concretizations.«³⁰ Denna empiristiska relativism leder till att läsarens faktiska läsningar blir den enda norm som tillåts, och att det därför blir svårt att tänka sig möjligheten av en kritisk analys av dessa. Det problem som både Wellek/Warren och Riffaterre sökt tackla genom tanken på en ideal läsare, nämligen att

en texts mening inte får reduceras till hur den faktiskt läses av enskilda läsare, för Rosenblatt enkelt åt sidan:

If so, a hypothetical or actual reader must be postulated from whose point of view the multiple possibilities of the text could be synthesized into an ideal and »complete« system. But even a hypothetical ideal reader implies a particular hypothetical language system, a particular hypothetical culture and ethos, a particular set of hypothetical personal values.³¹

Rosenblatts kritik av tanken att en ideal läsare skulle kunna fånga en text i dess helhet är naturligtvis riktig, men detta skulle säkert de nämnda teoretikerna hålla med om. Poängen med att hävda existensen av en struktur som inte är identisk med sina konkretisationer är i stället att man därmed menar att det går att analysera förutsättningarna för de enskilda konkretisationerna, de strukturer och diskurser som reglerar och bestämmer individens läsning, något som det inte finns plats för hos Rosenblatt. Mot en sådan strukturell »antiindividualism« ställer hon en empirism som utgår från individen. Skillnaden hänger på ordet »particular«. Utifrån Rosenblatts empirism är endast det partikulära och iakttagbara viktigt, och därför kan hon enbart tänka sig den ideala läsaren som en visserligen hypotetisk, men dock empiriskt verklig läsare. Det är därför språkssystem och kulturer, enligt Rosenblatt, *måste vara partikulära* i betydelsen knutna till särskilda individers konkretisationer av dem. Problemet med detta utifrån en strukturell position är att individens sätt att förstå sig själv och sitt sammanhang sätter gränserna för analysen av strukturerna. Det lämnas lite utrymme att förstå *relationen* mellan struktur och individ som någonting annat än harmonisk, kontrollerbar, sluten och förutsägbar, eftersom detta skulle kräva en tro på den kritiska analysens förmåga att gå utöver det partikulära. Frågor om makt, ideologi eller andra diskursiva fenomen, vars analys kräver ett ifrågasättande av individens upplevelse, tas aldrig upp

av Rosenblatt. I stället blir individens val det som kommer att sätta gränserna för analysen av litteraturen och dess strukturer.

I själva verket är konsekvensen av Rosenblatts position att hon faktiskt underkänner möjligheten till filosofisk analys eller traditionell litteraturvetenskaplig tolkning. Den tanke på en ideal läsare som hon kritiserar fyller nämligen inte någon annan funktion än att hävda att det går att analysera meningsstrukturer på ett djupare sätt än vad som ryms inom den enskilda, vardagliga eller normala förståelsen av dem.³² Det är denna möjlighet hon avvisar. Rosenblatt skulle kanske inte hålla med om vår tolkning, och vi söker dra ut de *yttersta* konsekvenserna, det medger vi, men det är svårt att inte se just dessa konsekvenser när hon fortsätter sin kritik av den ideala läsaren. Hennes reader-response teori utgör ett försvar för den normala läsaren och den normala, personliga, läsningen, och varje ifrågasättande av dessa ses som elitism:

The common or ordinary or general reader as I see him or her is one who chooses to devote part of life's short span to the kind of experience called literary – to aesthetic reading – doing this not as a professional but for personal satisfactions. The adoption of the aesthetic stance toward a text is the essential criterion: the question of the quality or the »level« of the reading is a separate question, depending both on the text and the reader. Hence general readers would include the reader of a comic book as well as the reader of Kafka's *The Penal Colony*.

Recent critical and literary theory is replete with references to »the informed reader,« »the competent reader,« »the ideal reader.« All suggest a certain distinction from, if not downright condescension toward, the ordinary reader. This reflects the elitist view of literature and criticism that in recent decades has tended to dominate academic and literary circles.³³

Denna normaliserande syn på läsning framträder även när Rosenblatt försvarar litterära tolkningsars validitet. Det är konsensus om »*criteria for validity of interpretation*« som avgör vad som är en försvarbar tolkning.³⁴ Naturligtvis är det ofta

så det går till, men ett ensidigt accepterande av konsensus och harmoni inom tolkningsgemenskaper som kriterier för sanningen har sina konsekvenser av att utesluta allt annat.

Det är det som *passar* som får plats i Rosenblatts modell. Kontexten ger det sammanhang inom vilket texten blir meningsfull för individen, och i sin tur bekräftar mötet mellan text och läsare den givna kontexten. Det strukturella förs åt sidan som mindre viktigt – om det inte understöder individens centrala betydelse – det onormala har ingen plats överhuvudtaget och det obegripliga nämns inte. Allt är förståeligt och kontrollerbart genom individens sätt att *uppleva* världen; det som individen inte upplever och inte känner igen finns inte, eftersom läsning och förståelse är liktydigt med att känna igen.

Här uppstår ett verkligt problem när det gäller läsarundersökningar utifrån Rosenblatts teorier. Empirismen riskerar att osynliggöra faktumet att det är en särskild syn på vad det estetiska är som bildar utgångspunkt. Och eftersom denna syn på det estetiska som individuell upplevelse ligger väldigt nära den allmänna föreställningen om vad det estetiska är, riskerar undersökningarna att komma fram till inget annat än det som eleverna redan lärt sig är det rätta. Rosenblatts estetik utesluter viss litteratur och vissa aspekter av det litterära verket, den utesluter det som inte är normalt.

Möten

I vår läsning av Rosenblatt ovan har vi försökt lyfta fram hur hennes teoretiska tänkande har särskilda konsekvenser. Sammanfattningsvis kan man hävda att hennes didaktik vilar på en normaliserande och kulturrelativisk förståelse av vad litteratur och läsning är. När ett sådant synsätt blir dominerande innebär det att andra sätt att förstå läsning marginaliseras.

När vi ovan granskat Rosenblatt har syftet inte varit att förneka det som är värdefullt i hennes teori, utan att peka på gränser och konsekvenser. Som vi försökt framhålla är insikterna väsentliga när det gäller hennes beskrivningar av vad läsning är, och de har tagits tillvara i en mängd viktiga undersökningar. Vad vi i stället velat åstadkomma är att öppna ett fält för diskussion mellan litteraturvetenskapen och litteraturdidaktiken.

Vi har också velat föra in den kritiska frågan om vad litteratur egentligen är, något som görs angeläget av att vi menar att litteraturundervisningen i skolan idag till stora delar begränsas av uppdelningen mellan fakta och individuella upplevelser. Denna allmänt omfattade, men sällan explicit formulerade, estetik marginaliserar alla andra sätt att läsa litteratur, samtidigt som den passar en skola som behärskas av positivism och instrumentalism. Kanske är litteraturens uppgift i stället att ifrågasätta fakta och individer, befria individens läsning från den kulturellt normala individens måttstock?

1. Gunilla Molloy, *Läraren, litteraturen, eleven: en studie om läsning av skönlitteratur på högstadiet*, diss. Lärarhögskolan i Stockholm, Stockholm: Lärarhögskolan, 2002, s. 13.
2. Exempel på det förstnämnda är Birgitta Bommarcos *Texter i dialog*, diss. Lund, Malmö: Malmö högskola, 2006 och Helen Schmidls *Från vildmark till grön ängel: receptionsana-*

- lyser av läsning i åttonde klass*, diss. Uppsala, Göteborg: Makadam, 2008, på det sistnämnda: Christina Olin-Schellers *Mellan Dante och Big Brother*, diss. Karlstad: Karlstads universitet, 2006, och Lotta Bergmans *Gymnasieskolans svenskämnen*, diss. Lund, Malmö: Malmö högskola, 2007.
3. Deweys stora betydelse för Rosenblatt framgår

- av hennes *The Reader, the Text, the Poem: the Transactional Theory of the Literary Work*, Carbondale: Southern Illinois University Press, ny utgåva 1994 (1978), s. xiv, 16–18, 37, 172, 178.
4. Lars-Göran Malmgren, *Svenskundervisning i grundskolan*, andra uppl., Lund: Studentlitteratur, 1996 (1988). De tre ämneskonceptionerna – »svenska som färdighetsämne«, »svenska som litteraturhistoriskt ämne« och »svenska som erfarenhetspedagogiskt ämne« – har vunnit burskap inom den litteraturredaktiska forskningen och länge traderats på ett närmast okritisk sätt. Emellertid har flera studier på senare tid distanserat sig ifrån den och funnit den otillräcklig, så till exempel Ingrid Mossberg Schüllerqvist i *Läsa texten eller »verkligheten«*, diss. Stockholm: Stockholms universitet, 2008.
  5. Malmgren, *Svenskundervisning i grundskolan*, 1996, s. 89.
  6. Schmidl, *Från vildmark till grön ängel*, 2008, s. 48.
  7. Louise M. Rosenblatt, »The Transactional Theory: Against Dualism«, i *College English*, 55, 1993:4, s. 377–386, s. 380.
  8. *Ibid.*, s. 381.
  9. *Ibid.*, s. 381.
  10. Louise M. Rosenblatt, *Literature as Exploration*, fifth ed., New York: Modern Language Association of America, 1995 (1938), s. 74 f.
  11. *Ibid.*, s. 75.
  12. *Ibid.*, s. 74 ff.
  13. *Ibid.*, s. 102 »spontaneous response«, »responded freely«, »learn to handle«, »critical scrutiny of his response«, »fuller and sounder response to literature«. Svenska översättningen av Sven-Erik Torhell: Louise M. Rosenblatt, *Litteraturläsning som utforskning och upptäcktsresa*, Lund: Studentlitteratur, 2002, s. 93.
  14. Rosenblatt, *The Reader, the Text, the Poem*, 1994, s. 56.
  15. Rosenblatt, *Literature as Exploration*, 1995, s. 143.
  16. *Ibid.*, s. 179.
  17. *Ibid.*, s. 174, 177, 178, 184.
  18. Rosenblatt, »The Transactional Theory: Against Dualism«, s. 385.
  19. Rosenblatt, *Literature as Exploration*, 1995, s. 98.
  20. Rosenblatt, *The Reader, the Text, the Poem*, 1994, s. 184.
  21. *Ibid.*
  22. Rosenblatt, *Literature as Exploration*, 1995, s. xvi.
  23. *Ibid.*, s. xviii.
  24. *Ibid.*, s. 26.
  25. *Ibid.*, s. 25.
  26. *Ibid.*, s. 28.
  27. *Ibid.*, s. 6.
  28. Rosenblatt, *The Reader, the Text, the Poem*, 1994, s. 86.
  29. *Ibid.*, s. 106.
  30. *Ibid.*, s. 107.
  31. *Ibid.*, s. 106.
  32. Michael Riffaterre, *Semiotics of Poetry*, Bloomington: Indiana U.P., 1978.
  33. Rosenblatt, *The Reader, the Text, the Poem*, 1994, s. 138.
  34. Rosenblatt, *The Reader, the Text, the Poem*, 1994, s. 183. Se även »The Transactional Theory: Against Dualism«, s. 382.

Nyckelord: Rosenblatt, reader-response teori, didaktik, litteraturteori, läsning

Keywords: Rosenblatt, reader-response theory, didactics, literary theory, reading

Summary

Reading »Normal«: A Critique of Rosenblatt's Reader-Response Theory

In the article we address the question of how the relation between literary theory and literary didactics should be understood. During the last decades the new research field of subject didactics has been introduced as a bridge between pedagogy and traditional academic disciplines. As the metaphorical bridge implies, didactics could be seen as a meeting place for different theoretical traditions. In the article we argue that this kind of meeting should not be reduced to simple eclecticism; just adding one entity to the other. Instead the meeting ground should be made a place of real critical investigation of the presuppositions and consequences of different theoretical approaches across traditional borders.

Swedish research on literary reading in school relies heavily on the reader-response theory formulated by among others Louise M. Rosenblatt. This theory has the merit of having transformed the study of literature from a positivist reliance on facts and cultural heritage to a more dynamic and interpretive view on reading. Nonetheless it also, as all theories, has its blind spots with consequences that have to be critically examined. Through a reading of Rosenblatt's major works, particularly *Literature as Exploration* and *The Reader, the Text, the Poem*, we therefore investigate the theoretical foundations of the theory. What we find is an insistence on the individual reader as the fundamental and stabilizing centre of language, and hence also of reading. This rejection of language as structure is based on an understanding of culture as the context that forms the individual, which can be pragmatically set aside when it comes to the unique encounter between reader and text. Reading can thus be seen as centred on the individual experience of the reader, an experience that becomes the only criterion for the understanding of normal reading. Rosenblatt's theory leaves no room for a critical analysis of how the normal reading is constituted discursively or for an understanding of literary works that questions aesthetics based on individual experiences. It therefore tends to reproduce established norms and normal ways of reading. Consequently one may ask what kind of literature it actually supports the reading of.

Peter Degerman & Anders Johansson

Institutionen för humaniora

Mittuniversitetet

peter.degerman@miun.se

anders.johansson@miun.se